

8. Тульчинский Г. Л. Воля. Онтологический импульс / Г. Л. Тульчинский // Философские науки. – 2010. – №10. – С. 151–154.

9. Федотова В. Г. Единство и многообразие культур в условиях глобализации / В. Г. Федотова // Вопросы философии. – 2011. – № 9. – С. 45–53.

РЕЗЮМЕ

В. А. Кóсяк. Амбівалентна свобода.

У статті поняття свободи розглядається в казуальній і нормативній метафізиці, в раціональних і нераціональних діях, у зіставленнях свободи з несвободою. Показується привабливість свободи і відповідальність, що покладається на її носіїв. Обмірковується ірраціональність свободи, здатної створювати як добро, так і зло.

Ключові слова: каузальність, нормативність,, свобода, несвобода, внутрішня свобода, воля, Бог, «відпущеність на волю», «репресивність».

SUMMARY

V. A. Kosyak. Ambivalent Freedom.

The article considers the notion of freedom in causal and normative metaphysics, in rational and irrational actions, in comparison of freedom and nonfreedom. It shows the attractiveness of freedom and responsibility, which is imposed on its carriers. It also shows the irrationality of freedom, which is able to create both good and evil.

Key words: causality, normativity, freedom, nonfreedom, internal freedom, the will, God, «letting off for freedom», «repressivity».

УДК 21:14

Т. В. Гаврилюк

Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ БОГОСЛІВ'І

У статті здійснено аналіз праць сучасних православних богословів, з метою визначення православного розуміння особистості. Показано, що у православному богослів'ї ХХ століття наявна єдина методологічна основа вчення про особистість, як образ Божий, сформульована на ґрунті догматичних положень тріадології та христології.

Ключові слова: особистість, антропологія, інакшість, свобода, унікальність, творчість, любов.

Постановка проблеми. Проблема особистості стає ключовою в ХХІ столітті як в сфері гуманітарного знання, так і в сфері богослів'я. Антропологічна криза сучасного суспільства спонукає мислителів осмислити

феномен людини як свободної істоти в суспільстві масових маніпуляцій. В сучасному соціумі людина постає для самої себе та для інших людей як визначальна причина своїх діянь. Водночас здійснення особистості, її реалізація надміру залежить не лише від гуманістичних цінностей та релігійних переконань, але і від стратегічної «масовизації» сучасного соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема людини, її вільного самовизначення знаходиться в колі зору сучасних західних філософів Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Гадамера, Ю. Хабермаса, А. Кассіра та інших. Ця проблема досліджується українськими філософами С. Кримським, Є. Андрос, В. Табачковським, О. Ярош та іншими. Глибоко та всебічно релігійна антропология досліджується українськими релігієзнавцями А. Колодним, М. Бабієм, В. Єленським, П. Яроцьким, Л. Филипович, О. Горкушою, В. Титаренко, А. Чернієм та іншими. Це питання є ключовим в працях і релігійних діячів, зокрема, Митрополита Київського і всієї України Володимира, Патріарха Московського і всієї Русі предстоятеля Російської православної церкви Патріарха Кирила, Бенедикта XVII, Карола Войтили, сучасних православних мислителів В. Лоського, І. Мейендорфа, Г. Флоровського, Х. Янареса, І. Зізіуласа та інших.

Метою даного дослідження є виявлення сутнісних характеристик особистості в православній антропології ХХ століття.

Соціальне буття сучасного світу характеризується постійними змінами на глобальному, локальному та регіональному рівнях. Темпи змін, що відбуваються в суспільстві, настільки швидкі і багатопланові, що адаптація людини до цих змін, можливості її особистісної реалізації призводить до втрати людиною її сутнісного ядра та до зміни аксіологічного змісту людської особистості в соціумі. При цьому людина постає ключовою умовою сучасних соціальних змін. Компетентність людини, її знання, креативність, готовність до крос-культурних взаємодій стають необхідними умовами сучасної зреалізованої особистості. В науковій літературі широко використовується термін «людський капітал», що вказує на особливе місце людського потенціалу в темпах суспільного розвитку.

Відтак, ідеалом сучасного світу постає розвинена особистість. Однак цікавим видається те, що релігійне та гуманістичне розуміння особистості в основі своїй досить різняться. Для сучасного гуманізму основною цінністю виступає особа яка здатна здійснювати розумний вибір, заснований на свободі та пов'язаний з нею відповідальності. Гуманізм розвиває концепцію особистості поза християнськими цінностями та мораллю, на основі автономної моралі та екзистенціальної філософії. Однак як зауважує сучасний грецький богослов І. Зізіулас, «особистість і як концепція, і як жива об'єктивна реальність є в чистому вигляді продуктом думки святих Отців. Без неї найглибше значення особистості не може бути ні зрозумілим, ні обґрунтованим» [3].

В ХХ столітті поняття особистості використовується православними авторами при розгляді широкого кола питань. Багатоманітність його використання прослідковується в численності монографій, статей, доповідей тощо. Актуальним буде розглянути можливість подання сучасних богословських вчень про особистість у вигляді цілісної методологічної системи.

Розуміння Особи в православному віровченні базується на положенні IV Вселенського Собору (451 р.) про одне Лице і одну Іпостась Боголюдини Ісуса Христа [2, 48]. Значення цього положення полягає в тому, що поняття Лице та поняття Іпостась відмежовуються від понять сутності та природи. Як зауважує російський дослідник С. Чурсанов, «підсумком богословських пошуків виразу одкровення про Святу Трійцю в термінологічних рамках давньогрецької філософії стало вчення Василя Великого, яке стверджувало відмінність іпостасей Отця та Сина за тотожності їхньої сутності (єдиносутності) та здійснюючого ототожнення, при цьому, самих термінів: сутність та іпостась» [8]. Водночас таке ототожнення не розкривало достатньо богоспівкування і в працях Великих Каппадокійців здійснюється розмежування понять – з одного боку лица (πρόσωπον) та іпостасі (ύπόστασις), з іншого боку сутності (οὐσία) та природи (φύσις). Таким чином здійснюється розмежування загального та одиничного, першої та другої сутності, виду та індивіду. Іпостась набуває самодостатності, що забезпечує реальність досвідного переживання спілкування людини з Лицями (Особами) Святої Трійці, як з конкретними божественними іпостасями.

Православні богослови ХХ століття звернули увагу на сформульоване Великими Каппадокійцями вчення про монархію (μοναρχία) Бога Отця, яке дозволило виявити особистісний аспект Божественної єдності та вчення про спілкування (κοινωνία) Лиць Пресвятої Трійці. Із означених аспектів вчень Великих Каппадокійців богослови ХХ століття здійснюють важливий для розуміння особистості висновок про онтологічну первинність іпостасі та лица у відношенні до природи та сутності. Відтак, Лице онтологічно первинне у відношенні до природи. Цей висновок має велике антропологічне значення. Оскільки, людська природа в Христі, будучи повною і досконалою водночас воіпостазована не в людській іпостасі, а в іпостасі Бога Слова. Друга Особа Пресвятої Трійці – Господь Ісус Христос являє в людській природі ту повноту особистісного образу буття, яка характерна для спілкування Божественних Осіб. Тим самим Він відкриває людині можливість здійснення свого тварного буття по особистісному образу нетварного буття Божественних Осіб.

Для богословів ХХ століття православна антропологія розкривається через поняття Особистість. «Богослів'я та життя Церкви включають в себе певну концепцію людської сутності. Ця концепція може бути виражена одним словом: особистість» – зауважує І. Зізіулас [5, 18]. В сучасній онтології спілкування здійснення особистості можливе лише через

спілкування з іншими. Сучасний український дослідник релігії О. Філоненко зазначає [7], що підставою для опису богоспілкування є догмат про Святу Трійцю, який розкривається через інтуїцію. Про це ми знаходимо уже у Василя Великого: «В Божому нескладному єстві єднання – в спілкуванні (койнонія) Божества» [7]. В працях «Being as Communion» (1985 р.) и «Communion and Otherness» (2006 р.) І. Зізіулас констатує: «буття Бога співвідносне: неможливо говорити про буття Бога поза поняттям спілкування» і «поза спілкуванням в божественній сутності, “Бога взагалі”, немає онтологічного змісту, не має реального буття» [4, 236]. З інтуїції спілкування слідує особистісна онтологія. Її зміст можна виразити такими положеннями: – Істинне буття поза спілкуванням неможливо. Ніщо не існує як «індивідуальність», дана сама по собі; – Спілкування, що походить не від «іпостасі», тобто конкретної вільної особистості, і не спрямоване до «іпостасей» – конкретним вільним особистостям, не є образом Божого буття. Особистість не здатна існувати без спілкування; при цьому неприйнятна ніяка форма спілкування, якщо в ній особистість ігнорується або придушується. Спілкування як сутність Бога онтологізується. «Отже, стародавній світ, – пише І. Зізіулас, – вперше почув, що саме спілкування (грець. κοινωνία) є те, що дозволяє буттєвому “бути”: ніщо не існує без нього, навіть Бог». Разом з тим, зауважує І. Зізіулас, цю патристичну концепцію не варто розуміти як своєрідне «співвідношення в собі», як деяку екзистенціальну структуру, замінюючу собою «природу» або «сутність». Спілкування як і сутність не існують самі по собі. І. Зізіулас вказує на те, що межевою онтологічною категорією є лише особа. Особа – це свобода. Лише свободна особа, яка любить вільно, яка вільно стверджує своє буття через подію спілкування з іншими особами є джерелом істинного буття.

Оскільки Бог існує як спілкування свободної любові унікальних, незамінних та неповторних ідентичностей, тобто істинних особистостей в абсолютно онтологічному сенсі, то людина повинна бути «образом» саме такого Бога [5, 216]. В цьому ключі, найважливішою рисою особи є свобода. «Сама Божественність Бога є особистісне існування, Трійця особистісних Іпостасей, які реалізують буття Боже, Божественну природу як любов, вільну від будь-якої необхідності. Бог є Богом тому, що Він Особистість... Він сам, будучи Особистістю, абсолютно вільно визначає власну природу, а не навпаки» – пише Христос Яннарас [9, 102]. Істинний сенс свободи полягає в тому, що людина здійснює власну унікальність лише через взаємодію, взаємовідносини з іншими людьми. І. Зізіулас зауважує: «свобода є не свобода від іншого, але свобода для іншого. Свобода, таким чином, тотожна любові. Бог є любов, тому що Він є Трійця. Ми можемо любити, лише якщо ми особистості, тобто якщо ми дозволяємо іншому бути справді іншим і в той же час бути в спілкуванні з нами. Якщо ми любимо іншого не тільки не дивлячись на його або її відмінність від нас, але тому що він чи вона відмінні від нас – або, краще, інші, ніж ми, – тоді ми живемо в свободі як любові і в любові як свободі» [5, 102]. Таке розуміння свободи означає не свободу волі,

а свободу бути іншим в онтологічному сенсі. Як пише Х. Яннарас «...здатність особистісного існування і закарбував Бог в людській природі. Природа ця тварна, вона дана людині Богом, і тому буття людей, їхня сутність не може визначатися особистісною свободою, але водночас, тварна природа не може існувати інакше, ніж особистісна іпостась життя. Кожна людська істота являє собою особистісну екзистенцію, здатну “іпостазувати” своє життя як любов, як свободу у відношенні до обмеженої тварної природи і будь-якої необхідності, тобто за образом існування нетварного Бога» [9, 102]. Як підкреслює С. Чурсанов, православні богослови стверджують, що особистість людини не детермінована ні своєю природою, ні оточуючим соціальним чи культурним середовищем. Тому що саме особистість визначає сам спосіб існування природи [8]. Такий висновок призводить до парадоксального для сучасної буденної свідомості розуміння свободи і взаємостосунків з іншими. Саме розуміння свободи як особистісної свободи дозволяє зрозуміти православне уявлення про свободу як відмову від власної волі, яка в православ'ї розуміється як функція природи. Володимир Лоський пише: «ми відчуваємо відоме утруднення у сприйнятті христологічного догмату, який розглядає волю як функцію природи; нам простіше уявити собі особистість, яка хоче, самостверджується і примушує визнавати себе в силу своєї волі. Однак поняття особистості припускає свободу у відношенні до природи, особистість – вільна від своєї природи, вона своєю природою не визначається. Людська іпостась може самоздійснюватись лише у відмові від власної волі, від того, що нас визначає і поневолює природною необхідністю. Індивідуальне, самостверджуване, в якому особистість змішується з природою і втрачає свою індивідуальну свободу, повинно бути зламане. У цьому основний принцип аскези: вільна відмова від власної волі, від видимості індивідуальної свободи, щоб знову отримати істину свободу – свободу особистості, яка є образ Божий, властивий кожній людині» [6, 93]. Характерними рисами особистості як образу Божого є свобода, унікальність та творчість. Однак, відповідно до православного віровчення, образ Бога в людині залежно від самовизначення свободи може переходити в подобу Божу або ж повністю затуманюватися гріхом, але ніколи не зникає. Це зумовлює специфічний стан людської природи – стан вибору. Свобода волі актуалізує як внутрішню, так і зовнішню діалектику добра і зла – співіснування світу, створеного Богом і Його промислу та світу створеного людиною і наслідків її свідомих дій.

У цьому ключі особливого значення набуває категорія творчості як характерної риси особи. І. Зізіулас зауважує, що творчість повною мірою розкривається лише у спілкуванні. Він пише: «Цей порив особистості до утвердження “інакості” настільки сильний, що він не обмежується іншим, яке вже існує, але має метою також ствердити “інше”, яке було б проявом чистої благості особистості. Як Бог створив світ за своєю благодаттю, так і особистість хоче створювати своє власне інше. Все це – предмет мистецтва. Тільки особистість може бути митцем, в істинному значенні цього слова,

тобто творцем, який в акті свободи та спілкування формує абсолютно інше» [5, 19–20].

Джерелом творчості є любов. Любов як образ Божий виходить за межі почуття. Любов – це взаємовідносини в яких людська унікальність стверджується онтологічно. І. Зізіулас визначає любов як дар, який людина отримує від іншого і одночасно надсилає іншому. Він зауважує: «Любов – це підтвердження того, що я існую як “інший”, тобто особливий і унікальний, у відношенні до деякого “іншого”, хто стверджує в якості “іншого” мене» [5, 70]. Саме в любові стосунки породжують інакшість, а не загрожують їй. В онтології спілкування в любові унікальність стверджується не через відділення від інших істот, а через включення їх у власну ідентичність.

Якщо любов розуміється лише як психологічний фактор, унікальність іншого сприймається через відділення від нього, завдяки дистанції між суб'єктами. В реляційній онтології, як стверджує І. Зізіулас, «немає Іншого без Інших, тому що кожна істота набуває свою ідентичність через свої відношення, а не через відділення». Оскільки об'єкт любові отримує свою ідентичність із стосунків із іншими особами, тоді той, хто унікальним чином любить цю особу, любить також все, що стосується цієї особи і конститує її ідентичність.

У цьому ключі піднімається досить цікаве питання – чи є різниця між любов'ю до унікальної особи та любов'ю до всього з чим вона онтологічно пов'язана. І. Зізіулас знаходить визначальний фактор відмінності в причині. Любов до інших істот має в даному випадку одну єдину причину – та особа, яку ми любимо унікальним чином. Подібне І. Зізіулас знаходить у любові Бога до свого творіння. Він зауважує, що «прикметник *μονογενής*, який виражає відношення Отця до Сина (Ів. 1:14-18, 3:16), означає не просто “єдинородний”, але також “унікально любимий” (*ὁ ἀγαπητός*; Мт. 3:17б 12:18; 2 Пет. 1:17)». Так, унікальним чином Бог Отець любить одну Особу, свого Сина. Через Нього і заради Нього Отець любить всі істоти, тому що Він створив їх “в ньому” і “для нього” (Кол. 1:16-18). Всі створені істоти є любими Богом через Ісуса Христа, при цьому, хоча вони є відмінними від Бога, вони знаходяться у спілкуванні з Ним. Бог любить людину, тому що людина любить Його Сина. Унікальність в даному випадку є причиною включення, а не виключення. Мова йде про те, що любов не лише заключає всі онтологічні зв'язки в унікальній іпостасі, але через неї і завдяки їй вона іпостазує їх, наділяє їхнє існування своєрідністю. Любов в даному контексті – це не внутрішні переживання особи, це буття в якому людина здійснює себе лише тією мірою, якою вона здатна бути іпостазованою в Іншому, одночасно спустошуючи себе для того, щоб Інший зміг іпостазуватись у ній.

І. Зізіулас виражає онтологічний характер любові формулою: «Люблю, отже існую». Любов – це не почуття, не емоції, це позов істинного буття бути здійсненим у бутті особи, за зразком Святої Трійці, не виходячи із природних чи моральних якостей, але лише через відносини, які певна особа будує з

тим, хто є причиною її ідентичності. Любимий унікальний, тому, що він чи вона, любими кимось, нею або ним. Реляційна ідентичність, на думку Зізіуласа – це єдина ідентичність, яка робить її чи його унікальними. Таким чином, існування будь-якої особи у якості своєрідного можлива лише як дар Іншого, який дарує ідентичність через встановлення унікальних відносин. Важливим моментом є те, що саме цей дар конститує любов. Ми є іншими не самі по собі, а завдяки комусь іншому, хто дарує нам любов як буття. І за цієї причини він є «вищим», тобто він онтологічно передує нам. Коли любов не дарує унікальної ідентичності, вона не є істиною, вона є лише самолюбство.

Справжня любов не залежить і не виводиться із природних (фізичних, соціальних, моральних тощо якостей). Чим більше людина любить онтологічно і дійсно особистісно, тим менше вона ідентифікує Іншого на ґрунті природних якостей. І. Зізіулас вводить термін – етичний апофатизм, для позначення того, що в справжній любові не можливо виведення позитивного якісного змісту іпостасі або особистості, оскільки подібне привело б до втрати абсолютної унікальності та перетворило би особу на сутність, яка піддається класифікації. Зізіулас зауважує: «як Отець, Син і Дух можуть бути ідентифіковані виключно посередництвом вказівки, що Вони просто суть Ті, Хто вони є, так і істинна онтологія особистості вимагає, щоб унікальність особи не піддавалась ніякому катафасису і перевершувала його» [5, 143]. Лише у відносинах і через відносини, а не посередництвом об'єктивної онтології, і у випадку Бога, і у випадку людини ідентичність особи визнається чітко і недвозначно. В об'єктивній онтології ідентичність ізолюється, позначається і описується сама по собі. Це призводить до того, що особистісна ідентичність повністю втрачається, оскільки її онтологічна умова – відносини. Іпостасна повнота як вияв любові виникає лише через стосунки, конститутовані таким чином, що реляційність не слідує із буття, але є саме буття. Джон Г. Ф. Уїлкс у дослідженні «The Trinitarian ontology of John Zizioulas» [1] зауважує, що І. Зізіулас виділяє два елементи особистості – «бути» та «бути у стосунках». Через любов унікальність підноситься до рівня онтологічно первинного.

Отже, в працях провідних сучасних православних богословів особистість розуміється яке незводима до природи онтологічна основа людини.

Підбиваючи підсумок, необхідно зазначити, що у православному богослов'ї ХХ століття наявна єдина методологічна основа вчення про особистість, як образ Божий, сформульована на ґрунті догматичних положень тріадології та христології. На відміну від гуманістичного розуміння особистості як виразу міри зрілості людини та утвердження положення про те, що особою не народжуються, а стають, православна антропологія стверджує протилежне: особистість – це онтологічна основа людини не залежно від віку, розумових чи психічних якостей, тому що особистість є образ Божий в людині.

Цікавим в подальшому дослідженні є компаративний аналіз поняття особистість у православ'ї, католицизмі та протестантизмі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wilks John G.F. The Trinitarian ontology of John Zizioulas [Електронний ресурс]: Інтерфакс. – Режим доступу до документу: http://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/vox/vol25/zizoulas_wilks.pdf
2. Деяния Вселенских Соборов: В 4 т. СПб., 1996. Т. 3. – С. 48.
3. Зизиулас И. митр, Пергамский. Личность и бытие. [Електронний ресурс]: Інтерфакс. – Режим доступу до документу: <http://www.portal-slovo.ru/theology/37712.php?PRINT=Y>.
4. Зизиулас Иоан, митрополит. Бытие как общение: Очерки о личности и Церкви. – М. : Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. – 236 с.
5. Зизиулас Иоанн. Общение и инаковость. Новые очерки о личности и церкви / Пер. с англ. (Серия «Современное богословие»). – М. : Издательство ББИ, 2012. – С. 216.
6. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие / В. Н. Лосский. – М., 1991. – С. 93.
7. Филоненко А. Богословие, общение и евхаристическая антропология . [Електронний ресурс]: Інтерфакс. – Режим доступу до документу <http://www.bogoslov.org.ua/ogoslovie-obsheniya-i-evxaristicheskaya-antropologiya.html>.
8. Чурсанов С. А. Богословское понятие личности (πρόσωπον) в структуре методологической парадигмы православной психологии и педагогики. [Електронний ресурс]: Інтерфакс. – Режим доступу до документу: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chursanov/bogoslovskoe.html>.
9. Яннарас Х. Вера Церкви: Введение в Православное богословие / Х. Яннарас. Москва, 1992. – С. 102.

РЕЗЮМЕ

Т. В. Гаврилюк. Проблема личности в современном православном богословии.

В статье осуществлен анализ работ современных православных богословов, с целью определения православного понимания личности. Показано, что в православном богословии XX века имеется единая методологическая основа учения о личности, как образе Божьем, сформулированная на почве догматических положений триадологии и христологии.

Ключевые слова: личность, антропология, инаковость, свобода, уникальность, творчество, любовь.

SUMMARY

T.V. Gavryliuk. The Problem of Personality in the Modern Orthodox Theology.

The article presents the analysis of the works of modern Orthodox theologians, in order to determine the Orthodox understanding of the individual. It is shown that in Orthodox theology of the twentieth century, there is a single methodological basis of the doctrine of the person, as the image of God, formulated on the basis of dogmatic positions triadology and Christology.

Key words: *personality, anthropology, otherness, freedom, originality, creativity, love.*